

POPULATION DYNAMICS AND BIOTOPIC DISTRIBUTION OF THE COMMON HAMSTER (*CRICETUS CRICETUS*) IN MEDOBORY (PODILLIA)

Ivan Dobryvoda

Key words

hamster, *Cricetus cricetus*, population dynamics, Podillia, Ukraine

doi

<http://doi.org/10.15407/TU2413>

Article info

submitted 30.11.2022

revised 20.12.2022

accepted 30.12.2022

Language

Ukrainian, English summary

Affiliations

Medobory Natural Reserve (Hrymailiv, Ukraine)

Correspondence

Ivan Dobryvoda; Medobory Natural Reserve; 21 Mitskevycha Street, Hrymailiv, 48211 Ukraine;
Email: dobruvoda.08.06@gmail.com
orcid: 0000-0002-2827-7234

Abstract

The results of the surveys and data on biotopic distribution of common hamster burrows in the vicinity of the Medobory Nature Reserve were collected and summarised. In order to study the abundance and density of hamsters, two monitoring sites were established. The first is in the fields between the village of Butsyky and the town of Hrymailiv, and the second is on a farming field in the town of Hrymailiv, where since 2013 the number of common hamster burrows have been recorded in the autumn period of the year. Homestead plots and small-scale plantations of agricultural crops were surveyed using the transect method by one or two investigators. During nine years of research, 170 living burrows were found on the first site, which covers an area of about 10 hectares, and only 7 on the second site, which is located on a farm field. The majority of living burrows were recorded on crops of 3 to 4-year-old alfalfa. An increase in the number of burrows was observed in 2015 and 2019. Additional research was carried out in separate gardens with alfalfa in the vicinity of the town of Hrymailiv, the villages of Lezhanivka, Lychkivtsi, Zelene, and Paivka, and in farm fields, where 52 living burrows were recorded. Separate data were obtained from observation cards of reserve workers and by surveying the local population. The largest colony was found in the village of Lychkivtsi in 2021 in a garden with a four-year-old alfalfa plantation of 0.3 ha, and there were 16 settlements there (3 to 5 burrows per settlements). During nine years of observation, live animals were found only twice: in the village of Butsyky in 2013 (two individuals in a field in fodder beet crops) and near Lezhanivka in 2019 (one individual in a disced rapeseed field, during stork foraging). Usually, they are recorded dead: killed by predators or killed by motor vehicle collisions. Taking into account the distribution of burrows by biotopes, it is worth noting that the decline in the number of hamsters is the result of a decrease in agricultural land area suitable for their existence. The exception is the years 2019–2020, when their number began to increase rapidly, the cause of which could be the mass death of foxes that occurred as a result of poisoning by mouse-like rodents in farm fields in 2018, which served as their food base. As for the animals of the dark morph, their share in the population is no more than 10%, and they often become victims too, since their colouration is clearly visible in their living environs.

Cite as

Dobryvoda, I. 2022. Population dynamics and biotopic distribution of the common hamster (*Cricetus cricetus*) in Medobory (Podillia). *Theriologia Ukrainica*, **24**: 142–150. [In Ukrainian, with English summary]

Популяційна динаміка та розподіл за біотопами хом'яка (*Cricetus cricetus*) у Медоборах (Поділля)

Іван Добриво́да

Резюме. Зібрано та узагальнено результати обліків та розподіл за біотопами нір хом'яка звичайного в околицях природного заповідника «Медобори». З метою вивчення чисельності та щільності хом'яка, було закладено дві моніторингові ділянки. Перша на городах між с. Буцики і смт Гримайлів та друга на фермерському полі у смт Гримайлів, на яких, починаючи з 2013 року, щороку восени проводяться обліки нір хом'яка звичайного. Присадибні ділянки та невеликі за площею насадження с/г обстежували маршрутним методом. Підрахунки проводили один або два обліковці на двох ділянках. На першій ділянці, площа якої близько 10 га, протягом 9 років досліджень виявлено 170 жилих нір, а другій, яка розташована на фермерському полі, лише 7. Більшість жилих нір хом'яка обліковано на посівах 3-річної та 4-річної люцерни. Зростання чисельності спостерігалось у 2015 та 2019 роках. Також, проведено додаткові дослідження окремих городів з люцерною в околицях смт Гримайлів, сіл Лежанівка, Личківці, Зелене, Паївка, і на фермерських полях, де зафіксовано 52 жилих нори. Окремі дані отримані із карток спостережень працівників заповідника «Медобори» і шляхом опитування місцевого населення. Найбільша колонія, знайдена у с. Личківці 2021 року на городі з чотирьохрічною люцерною площею 0,3 га, і налічувала там 16 поселень (3–5 нір у поселеннях). За 9 років спостережень живих візуально відмічено лише двічі: у с. Буцики 2013 р. (2 особини на полі в посівах кормового буряка) та в околицях с. Лежанівка 2019 р. (1 особина на подискованому полі ріпаку, під час полювання лелек). Зазвичай, їх фіксують мертвими — вбитими хижакми або загиблими від наїздів автотранспортом. Зважаючи на розподіл нір за біотопами, варто зауважити, про падіння чисельності хом'яка що є наслідком зменшення с/г угідь придатних для їх існування. Винятком є 2019–2020 роки, коли стрімко їх кількість почала зростати, причиною чого могла стати масова загибель лисиць, що відбулася внаслідок отруєння мишовидних гризунів, на фермерських полях у 2018 р., які слугували їм кормовою базою. Щодо тварин темної морфи, то їх частка в популяції складає до 10 %, а ще вони найчастіше стають жертвами, оскільки їх забарвлення є добре помітним в умовах їх проживання.

Ключові слова: хом'як, *Cricetus cricetus*, динаміка популяції, Поділля, Україна.

Вступ

Хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L. 1758) — вид, занесений до списків Червоної книги України. Цей гризун заселяє лісові та лісостепові біотопи. В Україні до ХХ ст. хом'як був поширений по всій території країни, окрім високогір'я. Проте, на сьогодні його чисельність знижується, причиною чого вважають систематичне винищення [Akimov 2009].

Поселення хом'яка найчастіше розміщені на посівах багаторічних кормових трав, зернових, баштанних і кормових культур. Деяко рідше нори можна знайти на перелогах і на великих за площею посівах агрокультур, на яких використовується сучасна важка агротехніка та інтенсивно вносяться агрохімікати різного типу. Активність його припадає у весняно-осінній період року, з кінця березня до початку жовтня. На зиму впадає у сплячку, яку вдається перенести завдяки заготовленим кормам, які зберігаються на глибині у гніздовій камері вистеленій травою або у 2–3 глухих ходах [Kapeliukh 2016]. Із сплячки виходить пізно, зазвичай в кінці березня або на початку квітня, в залежності від тривалості зими [Sokur 1960]. Розмножуються після першої або другої зими, найчастіше — з другого року життя, у приплоді буває до 8 малят [Tatarinov 1956; Samosh 1972].

Окремі відомості щодо хом'яка на Поділлі знаходимо у двох недавніх працях колег [Novak & Novak 2020; Shevchyk & Lechachenko 2020]. Зокрема, згідно з даними В. О. та В. В. Новаків, хом'яка зустрічали на с.г. наділах Летичівського району Хмельницької області. За інформацією з другої праці, гризунів знаходили у трьох населених пунктах Тернопільської області — с. Новосілка Підгаєцького району, на присадибній ділянці у смт Підволочиськ, а також у с. Зарваниця Тербовлянського р-ну.

Більш детальні дослідження місць поширення хом'яка на Заході України були проведені Агатою Банашек із співавторами (Бялостокський університет, заклад генетики і еволюції, Польща) у 2013 та 2015 роках. За їх даними хом'як звичайний в західній частині України переважно поширений на Волинській височині та Поділлі. Висока та середня щільність тварин була відмічена в Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Волинській обл. та біля міст Самбора і Старого Самбора Львівської обл. Низька і дуже низька щільності були зареєстровані в деяких частинах Львівської обл. (Городок) і в Хмельницькій обл.

Зокрема ними підтверджено наявність хом'яків в околицях заповідника «Медобори» біля населених пунктів Гримайлів і Вікно. При чому щільність тут досягала 8,83 нр/га, що є високою за методикою досліджень [Nachay 2000] та найвищою, що отримана в результаті цього дослідження. Тут для генетичних досліджень у 2013 році було зібрано 5 зразків шерсті з 31 експонованої протягом 2 діб пастки та ще 2 зразки були взяті з експонатів музейної колекції заповідника. У 2015 році ними були проведені повторні обстеження полів у цьому ж районі. Результативність зборів ще краща. Результати генетичних досліджень дадуть змогу прояснити питання шляхів розповсюдження тварин у Європі, спорідненості українських популяцій з європейськими та наявності, або початку виокремлення, нових підвидів [Kapeliukh 2016].

Матеріали та методи

Дослідження чисельності хом'яка звичайного в околицях заповідника проводяться на початку осені, з 2013 року і до сьогодні. Обліки проводили маршрутним методом, одним або двома обліковцями. Обстежували присадибні ділянки та невеликі за площею насадження с/г культур на ділянках за межами населених пунктів з окомірним визначенням їх площі. Треба сказати, що такий облік, особливо на великих за площею ділянках, є досить неточним. Для більшої об'єктивності даних він вимагає залучення досить великої кількості обліковців, що не завжди є можливим [Kapeliukh 2016].

Обстеження проводили на с/г наділах, коли зібрано врожай, в околицях с. Буцики і смт Гримайлів Чортківського (раніше Гусятинського) району Тернопільської обл. Зазвичай на городах вирощують: пшеницю, ячмінь, картоплю, кукурудзу, люцерну, кормовий буряк (з роками площі останніх двох зменшуються), сою (з роками площі збільшуються); менше — гарбузи і гречка. Також обліки проводили на перелогах, фермерських стернях пшениці та ріпаку і на полі після збору цукрового буряка. Здебільшого, ми фіксували поселення з 1–2 прямовисними ходами. Проведено також обстеження окремих городів з люцерною і соєю а також на перелогах в околицях смт Гримайлів, с. Лежанівка, с. Личківці і неподалік г. Гостра, що в лічених метрах від заповідника.

Рис. 1. Моніторингова ділянка № 1 — с/г угіддя між смт Гримайлів і с. Буцики.

Fig. 1. Monitoring site No. 1, agricultural land between the town of Hrymailiv and the village of Butsyky.

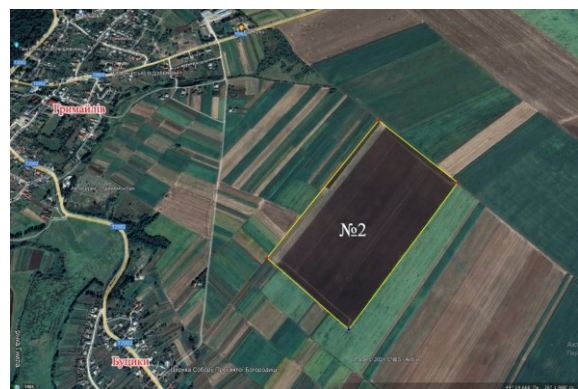

Рис. 2. Моніторингова ділянка № 2. Фермерське поле між смт Гримайлів і с. Буцики.

Fig. 2. Monitoring site No. 2. Farm field between the town of Hrymailiv and the village of Butsyky.

З метою вивчення чисельності хом'яка звичайного в околицях заповідника закладено дві ділянки: на городах між с. Буцики і смт Гримайлів — моніторингова ділянка № 1 і на фермерському полі у смт Гримайлів — моніторингова ділянка № 2. Площа першої дослідної ділянки, на якій щорічно проводяться обліки становить — бл. 10 га, проте, обстежити всю ділянку немає змоги, оскільки на городах залишаються ще не зібрані посіви з кукурудзою, соєю і соняшником. При чому, в останні роки, таких культур на с/г угіддях стає все більше, відповідно, територій на яких можна провести дослідження залишається менше. Друга ділянка закладена на фермерському полі з площею — бл. 30 га. Як і на першій, обстежити всю ділянку ми не можемо, тому обліки, зазвичай проводяться на стерні ячменю і пшениці та на посівах озимих ріпаку і пшениці з площею 3–5 га.

Результати та обговорення

З початку досліджень на цих ділянках нами виявлено 177 жилих та 47 нежилых нор¹. Від початку досліджень, охоплена нами площа городів збільшувалась, однак кількість жилих нір навпаки зменшувалась і в окремі роки коливалась в межах 3–50 (Рис. 3). Найбільше жилих нір, було виявлено в період 2019–2020 рр. — 39 і 23 відповідно, найменше у 2017 і 2018 рр. — по 3. Однією з можливих причин збільшення чисельності хом'яка, могла стати масова загибель лисиць, унаслідок отруєння мишовидних гризунів, на фермерських полях у 2018 р., які слугували їм кормовою базою. Окрім двох моніторингових ділянок, спостереження також проводились і на інших с/г наділах околиць заповідника, де було обліковано — 52 жилих нор. Найбільша колонія, зафіксована у с. Личківці 2021 року на городі з чотирьохрічною люцерною площею 0,3 га, і налічувала там 16 поселень (3–5 нір у поселеннях). Візуально тварини на них не зафіксовано.

Дослідження чисельності хом'яка звичайного розпочато у 2013 році та тривають до сьогодні. З кожним роком площа моніторингових угідь, на яких проводиться спостереження, систематично збільшувалась. Проте, на результати це суттєво не вплинуло (тобто, більша моніторингова ділянка не гарантує велику кількість нір).

У 2014 році було проведено обстеження приблизно 3 га с/г наділів на моніторинговій ділянці № 1, в околицях с. Буцики Чортківського р-ну та виявлено 28 жилих нір (9,3 нори/га) як свіжовиритих з одним прямовисним та одним похилим ходами так і тих, що використовувалися протягом декількох років з 3–4 прямовисними ходами. Похилих ходів з купами свіжовиритого ґрунту в таких поселеннях не виявлено. Свіжі нори відмічалися переважно на посівах кормового буряка та на стерні після збору зернових культур. Старі поселення обліковувалися лише на посівах люцерни. Варто зауважити, що така висока щільність є однією з найвищих показників від початку спостережень. Обстеження близько 10 га посівів фермерського цукрового буряка на моніторинговій ділянці № 2, дали нульовий результат («Літопис» за 2015).

Обліки 2015–2018 років

Щільність нір на моніторинговій ділянці №1 у 2015 році становила 14,3 нори/га (табл. 1). Найчисельніше вони фіксувалися на посівах люцерни, причому на однорічних — нечисельно, на дворічних — частіше, на 3-4-річних — досить чисельно — 6–12 нір.

Дещо менша щільність нір була відмічена на стерні. Майже зовсім їх не було на посівах кормового буряка, що пов'язано з надзвичайно посушливим весняно-літнім сезоном та поганим розвитком культури (рослини майже висохли). Зовсім відсутніми були нори тварин на перелогах. Обстеження моніторингової ділянки № 2 (10 га фермерського поля по стерні) у цьому році, як і минулого, дало теж нульовий результат.

У 2016 році, на моніторинговій ділянці №1 щільність нір становила 4,17 нори/га (див. табл. 1). На посівах люцерни однорічних, як і на 3-річних вони фіксувалися нечисельно, на

¹ За матеріалами Літопису природи ПЗ «Медобори». (2015, кн. 23, розд. 5: 149–230; 2016, кн. 24, розд. 5: 145–222; 2017, кн. 25, розд. 5: 157–246; 2018, кн. 26, розд. 5: 183–278; 2019, кн. 27, розд. 5: 174–262.

дворічних — частіше. Дуже мало нір виявлено на стерні після різних культур. Зовсім їх не було у посівах кормового буряка, що пов'язано з надзвичайно посушливим літнім сезоном та поганим розвитком культури (рослини майже висохли), а також на перелогах. При обстеженні 25 га фермерського поля по стерні зернових та після збору ріпаку нір зовсім не зафіксовано.

У 2017 році щільність нір була дещо меншою ніж у попередні роки і становила 1,81 нори/га (див. табл. 1). На посівах 2-річної люцерни, де в попередні роки було найбільше нір, цього року не виявлено зовсім, а на 3-річній — тільки одну живу нору. На посівах 3-річної та 4-річної люцерни зафіксовано також 12 нежилых нір. Нечисельно (позиція 4 та 5) жили нори зустрінуті на стерні після збору ячменю. Зовсім їх не було на посівах кормового буряка, а також на перелогах. При обстеженні 30 га фермерського поля по посівах зернових після збору ріпаку, соняшнику та гречки нір, як і у попередні роки, не зафіксовано.

Щільність нір, на с/г наділах, у 2018 р. становила 0,40 нори/га (табл. 4), що є одним з найнижчих показників від початку спостережень. Для порівняння: у 2017 р. було 1,81 нори/га.

Таблиця 1. Результати обліку нір хом'яка звичайного в околицях с. Буцики та смт Гримайлів 2015–2018 рр.*

Table 1. Census of common hamster burrows near the village of Butsyky and the town of Grymailiv on 2015–2018

Назва культури	26.08.2015 Площа*	Нір**	10.10.2016 Площа	Нір	10.10.2017 Площа	Нір	5.10.2018 Площа	Нір
ділянка 1								
Поле після картоплі	–	–	–	–	30 (2)	–	–	–
Картопля	–	–	25	–	–	–	25	–
Стерня	175 (5)	13	10	–	–	–	–	–
Перелоги	30	–	30 (2)	2 нж	25	–	38 (2)	–
Стерня (гречка)	–	–	10	–	–	–	–	–
Конюшина (3 р.)	–	–	8	–	–	–	–	–
Кормовий буряк	38 (5)	2	15	–	–	–	22 (3)	–
Кормовий буряк	–	–	10	–	23 (3)	–	–	–
Гарбузи	–	–	–	–	–	–	6	–
Стерня (пшениця)	–	–	100 (2)	2	200 (4)	–	70 (2)	1
Стерня (ячмінь)	–	–	110 (4)	1	110 (3)	2	410 (10)	1 нж
Люцерна	107 (6)	35	–	–	–	–	–	–
Люцерна (1 р.)	–	–	20 (2)	3	–	–	–	–
Стерня (соя)	–	–	75	–	–	–	50	–
Люцерна (2 р.)	–	–	50 (3)	11	31 (104)	–	20 (2)	–
Люцерна (3 р.)	–	–	40 (2)	4	90 (4)	1+8 нж	61 (5)	2 нж
Люцерна (4 р.)	–	–	–	–	35 (2)	4 нж	43 (3)	2+1 нж
Разом	350	50	503	21+2 нж	544	3+12 нж	544	3+4 нж
ділянка 2								
Стерня пшениці (фермерське поле)	1000	–	–	–	–	–	–	–
Цукровий буряк (фермерське поле)	–	–	1000	–	–	–	–	–
Ріпак озимий	–	–	1500	–	–	–	–	–
озима пшениця після соняшнику, гречки і ріпаку	–	–	–	–	2600 (4)	–	–	–
ріпак після озимої пшениці	–	–	–	–	–	–	3000	–
Разом	1000	–	1500	–	2600 (4)	–	3000	–

* Площа подана в арах, в дужках — кількість ділянок; ** позначка «нж» — нежилі нори; * Фермерські поля.

Таблиця 2. Результати обліку нір хом'яка звичайного в околицях с. Буцики та смт Гримайлів у 2019–2022 рр.
Table 2. Census of common hamster burrows near the village Butsyky and the town of Hrymailiv, 2019–2022

Назва культури	23.09.2019 Площа*	Нір	23.09.2020 Площа	Нір	16.09.2021 Площа	Нір	21.10.2022 Площа	Нір
ділянка 1								
Картопля	20	–	50 (3)	–	10	–	20 (2)	1 нж
Перелоги	28 (2)	–	20	–	–	–	–	–
Стерня (ячмінь)	85 (4)	5	25 (2)	–	100 (5)	–	–	–
Озима пшениця	–	–	–	–	–	–	30 (2)	–
Стерня (пшениця)	410 (7)	26+6 нж	255 (9)	6+8 нж	135 (5)	1	108 (6)	2 нж
Кормовий буряк/морква	25 (2)	1	8	2 нж	–	–	–	–
Люцерна (2 р.)	–	–	–	–	4	–	25 (3)	1+2 нж
Люцерна (3 р.)	15	–	28 (3)	2+2 нж	–	–	–	–
Люцерна (4 р.)	30 (2)	1	15	3	38 (4)	2+2 нж	23 (2)	4
Соя (стерня)	60 (3)	3	80 (2)	5+1 нж	60 (2)	1	60 (3)	1
Гарбузи	–	–	5	1	–	–	5	–
Здисківана стерня (пшениця)	–	–	200 (2)	2	65 (3)	–	70	1+1 нж
Разом	673	36+6 нж	656	19+12 нж	417	4+2 нж	341	6+7 нж
ділянка 2								
Здисківана стерня (пшениця)	500	3+1 нж	500	2+3 нж	300	–	–	–
Ріпак після озимої пшениці	–	–	–	–	–	–	–	–
Засіяне поле озимої пшениці	300	–	–	–	–	–	–	–
Стерня (пшениця)	–	–	–	–	–	–	300	2+3 нж
Разом	800	3+1 нж	500	2+3 нж	300	–	300	2+3 нж

* Позначення як в табл. 1.

Дві жилі нори, з слідами активності тварин, виявлено на чотирирічній люцерні та одну на стерні після збору пшениці. На посівах 2-річної та 3-річної люцерни, де в попередні роки нір було найбільше, цього року не виявлено зовсім. Проте там зафіксовано три нежилых нори та ще одну — на стерні ячменю. Зовсім не було нір на городах із кормовим буряком, картоплею, гарбузами, соєю, а також на перелогах. На фермерському полі площею — 30 га, після вирощування ріпаку на посівах озимини нір не виявлено.

Обліки 2019–2022 років

У 2019 р. щільність нір на с/г наділах становила 5,65 нори/га (табл. 2), що є другим показником від початку спостережень. Вищу щільність зафіксовано лише у 2015 р. — 14,3 нори/га. Більшість нір, як жилих так і нежилых, виявлено на стерні пшениці. Три жилих нори знайдені на стерні сої, 5 нір (жилых) — на стерні ячменю, ще по одній — на полі свіжовикопаного кормового буряка та 4-річній люцерні. На фермерському полі площею 30 га на посівах озимини нір не виявлено, а на здисківаній стерні пшениці (5 га) знайдено 4 нори — 3 жилих і 1 нежила. Якщо в попередні декілька років чисельність хом'яка у агроценозах зменшувалася, то у цьому році спостерігалось її зростання, порівняно з минулим роком — у 10 разів.

Щільність нір у 2020 р. на с/г наділах становила 2,9 нори/га (див. табл. 2), що є п'ятим показником від початку спостережень. Кількість нір у порівнянні з попереднім роком знизилася на 15, щільність — на 2,22 нори/га. Більшість нір, як жилих так і нежилых, виявлено на стерні пшениці. По п'ять жилих нір знайдено на стерні сої і 3–4-річній люцерні, 2 нежилі нори — на полі свіжовикопаного кормового буряка, 1 жила нора — на полі з гарбузами. На

полі свіжозібраної картоплі, стерні ячменю і на перелогах нір хом'яка не виявлено. На зdiskованій стерні пшениці (5 га) знайдено 5 нір, 2 жилих і 3 нежилых.

Щільність нір у 2021 р. на с/г наділах становила 0,96 нори/га (див. табл. 2), що є одним з найменших показників від початку спостережень, менше було лише у 2017 і 2018 роках. Кількість нір порівняно з 2020 р. знизилася на 17, щільність — на 2,17 нори/га. Більшість нір, як жилих так і нежилых, виявлено на чотирирічній люцерні, ще по одній норі зафіксовано на стерні пшениці та стерні сої. На полі свіжозібраної картоплі, стерні ячменю і зdiskованій пшениці жилих чи нежилых нір хом'яка не виявлено. На фермерському полі із зdiskованою стернею пшениці (3 га) нір не знайдено.

Щільність нір у 2022 році на с/г наділах становила 1,75 нори/га, що є одним з найнижчих показників від початку спостережень. Кількість нір у порівнянні з попереднім роком збільшилася на 2 нори, щільність — на 0,47 нори/га. Більшість нір, як жилих так і нежилых, виявлено на 2–3-річних люцернах, по одній жилій норі — на стерні пшениці та стерні сої. На полі свіжозібраної картоплі і стерні пшениці знайдено по одній нежилій норі. На фермерському полі із стернею пшениці (3 га) обліковано 2 жилих та 3 нежилых нори хом'яка.

Порівняння ділянок

Якщо порівняти кількість нір на с/г угіддях (моніторингова ділянка № 1) і фермерському полі (моніторингова ділянка № 2), то видно, що здебільшого нори хом'яків фіксувалися на моніторинговій ділянці № 2, де городи є основним місцем їх зосередження. Варто зауважити, що до 2019 року, на другій ділянці не обліковано жодної нори.

За час досліджень, на моніторингових ділянках № 1 і № 2, нори хом'яка звичайного (жилі та нежилі) були виявлені у таких стаціях: перелоги, люцерна, конюшина, кормовий буряк, картопля, гарбузи, озимий ріпак, а також на стерні пшениці, ячменю і сої. Аналізуючи розміщення нір на різних стаціях, нам вдалось встановити, що найбільш сприятливими для досліджуваного виду є городи з люцерною і посіви колоскових зернових.

Також, окрім моніторингових ділянок, проводились обстеження і на інших с/г наділах в околицях заповідника. Так, 8 жилих нір виявлено у 2016 р. в с. Буцики на 30 арах дворічної люцерни. Цього ж року, біля с. Буцики, на городі з дворічною люцерною знайдено 3 нори, а у 2017 — лише одна. Ще по дві нори у 2017 р. зафіксовано на 25 арах трирічної люцерни біля с. Буцики і на городі з дворічною люцерною в околицях с. Зелене. У 2019 році одна жила нора виявлена у насадженні кабачків на городі недалеко від с. Буцики, ще 8 жилих нір (свіжих) на стерні після збору сої на площі приблизно 4 га біля г. Гострої 4 жилих нори обліковано на чотирирічній люцерні у с. Паївка. У 2020 р. в смт Гримайлів на полі з дворічною люцерною площею 10 ар знайдено 7 поселень по 2–3 нори у поселеннях. 2021 року у с. Личківці, на городі з чотирьохрічною люцерною площею 0,3 га виявлено 16 поселень по 3–5 нір у поселеннях, слід відмітити, що всі групи нір займали ділянку до 3–4 м в діаметрі і були з'єднані між собою своєрідними коридорами, які в свою чергу виходили далеко за межі городу.

Протягом 9-ти років спостережень, живих тварин зафіксовано двічі: у с. Буцики, 2013 р. (2 ос. на полі в посівах кормового буряка) та в околицях с. Лежанівка 2019 р. (1 ос. на свіжозdiskованому полі ріпаку, під час полювання трьох лелек білих на нього; рис. 4).

Таблиця 9. Розподіл виявлених нір хом'яка за окремими стаціями на моніторинговій ділянці № 1
Table 9. Distribution of discovered hamster burrows by individual stations at monitoring site No. 1

Стація	Кількість нір	%
Перелоги	2	1,1
Люцерна	83	44,4
Стерня пшениці	68	36,4
Стерня ячменю	18	9,6
Стерня сої	10	5,3
Буряк кормовий	5	2,7
Гарбузи	1	0,5
Всього	187	100

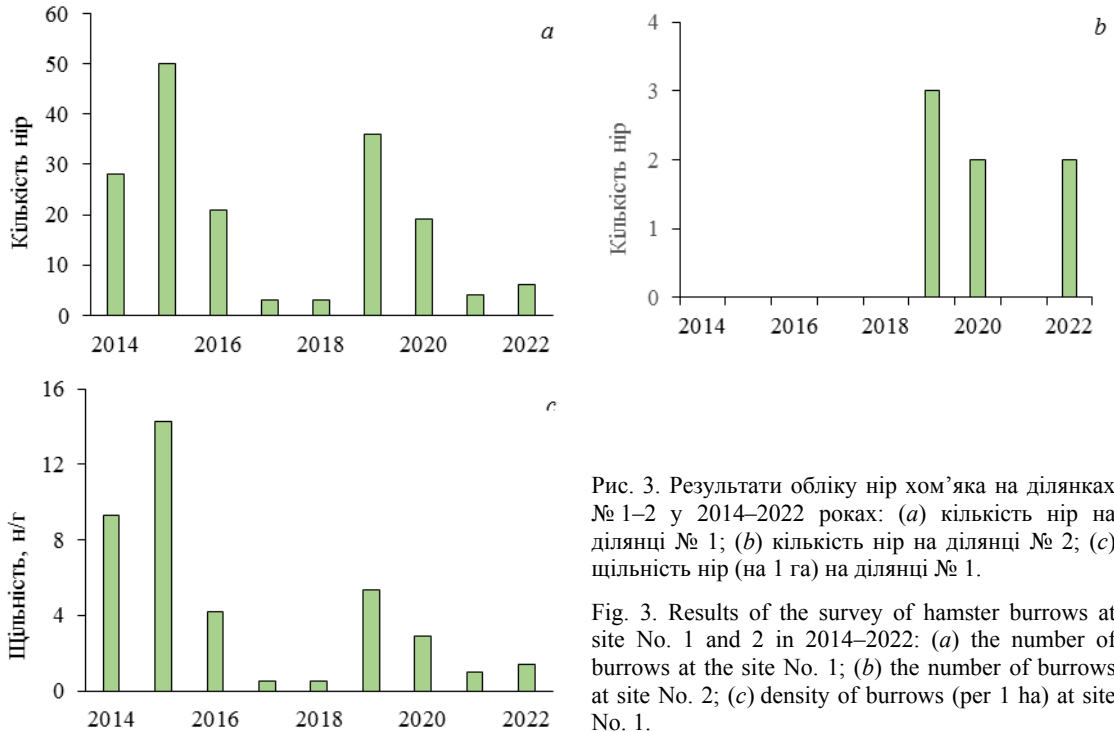

Рис. 3. Результати обліку нір хом'яка на ділянках № 1–2 у 2014–2022 роках: (а) кількість нір на ділянці № 1; (б) кількість нір на ділянці № 2; (с) щільність нір (на 1 га) на ділянці № 1.

Fig. 3. Results of the survey of hamster burrows at site No. 1 and 2 in 2014–2022: (a) the number of burrows at the site No. 1; (b) the number of burrows at site No. 2; (c) density of burrows (per 1 ha) at site No. 1.

Про загибель хом'яків

Часто хом'яки гинуть під колесами автомобілів. У 2018 році, за повідомленням Б. Ковальчука, виявлено одну мертву тварину на узбіччі дороги Вікно — Гримайлів. У 2019 р. 1 ос. (роз'їхана автотранспортом) спостерігалася на узбіччі дороги у с. Оленівка. У 2014 році, на городі під час копання картоплі, знайдено мертвою 1 особину хом'яка чорної морфи. Протягом 2015 року зафіксовано: дві мертві особини біля нори лисиці у кв. 2 Вікнянського ПНДВ і одна мертва особина на проїжджій дорозі в смт Гримайлів, а також дві нори та характерні погризи на городі з люцерною в околицях с. Буцики.

Також, вони стають здобиччю хижих тварин і птахів. У 2020 р. в смт Гримайлів на узбіччі дороги знайдено близько 20-ти шкурок хом'яка, які були впольовані лисицею. В 2019 році виявлено три мертвих тварини: одна (меланіст) біля підніжжя г. Довгої (ок. с. Вікно), та дві у смт Гримайлів – одна особина на стежці біля ставу і ще одна по вул. Бандери. Хом'яки темної морфи найчастіше стають жертвами, оскільки їх забарвлення є добре помітним в умовах їх проживання. На свіжоздисківаному полі ріпаку, в околицях с. Лежанівка, зафіксовано полювання трьох лелек білих на хом'яка.

Рис. 4. Полювання молодого лелеки білого на хом'яка. Фото автора.

Fig. 4. Hunting of a young white stork on a hamster. Author's photo.

Висновки

1. На двох дослідних ділянках та інших с/г наділах в околицях природного заповідника Медобори від початку досліджень виявлено 229 жилих нір, з яких: 170 на моніторинговій ділянці № 1; 7 на моніторинговій ділянці № 2; 52 на додаткових дослідних ділянках.

3. Жилі нори фіксувалися на посівах люцерни, кормового буряка, гарбузів та на стернях пшениці, ячменю і сої. Найбільше їх обліковано на городах з люцерною і на стерні пшениці.

4. Значне зростання чисельності спостерігалось у 2019 році. Однією з причин різкого збільшення кількості хом'яка могла стати масова загибель лисиць у 2018 р.

5. В дослідженій популяції виявлено поліморфізм забарвлення, частка меланістичної морфи хом'яка звичайного становить до 10 %.

Подяки

Автор дякує колегам, що брали участь в обліках хом'яків, — Я. Капелюху, А. Капустинському, І. Мурській за участь, а також Б. Ковальчуку, Г. Оліяр, О. Мурській за надання інформації про знахідки хом'яка і його поселень. Автор висловлює подяку І. Загороднюку за сприяння в написанні та редагуванні цього повідомлення.

References

- Akimov, I. A. (ed.). 2009. *Red Data Book of Ukraine. Fauna*. Globalconsulting, Kyiv, 1–600. [In Ukrainian]
- Kapelyukh, Y. I. 2016. On the question of the population of the common hamster (*Cricetus cricetus* (L.)) in the vicinity of the "Medobory" nature reserve. In: Skilskyi, I. V. & A. V. Yuzyk (Eds). *Regional aspects floristic and faunal studies*. DrukArt, Chernivtsi, 315–318. [In Ukrainian].
- Korneev, O. P. 1965. *Key to Mammals of Ukrainian SSR*. Soviet School, Kyiv, 1–336. [In Ukrainian]
- Novak, V. O., Novak, V. V. Monitoring of the *Cricetus cricetus* L. population in the Upper Pobuzhzhia region. *Novitates Theriologicae*, **11**: 113–118. [In Ukrainian] [CrossRef](#)
- Samosh, V. M. 1972. Growth and development of the common hamster (*Cricetus cricetus* L.). *Vestnik zoologii*, No 4: 86–89. [In Russian]
- Shevchyk, L. O., S. A. Lechachenko. 2020. The European hamster (*Cricetus cricetus*) in Podillia: description of a new settlement and the finding of a melanistic form. *Novitates Theriologicae*, **11**: 125–130. [In Ukrainian] [CrossRef](#)
- Shnarevych, I. D. 1959. Mammals of Soviet Bukovina. *Animal world of Soviet Bukovyna*. Chernivtsi, 5–65. [In Ukrainian]
- Sokur, I. T. 1960. *Mammals of the fauna of Ukraine and their economic importance*. Derzhuchpevydav, Kyiv, 1–211. [In Ukrainian]
- Tatarinov, K. A. 1956. *Animals of the Western Regions of Ukraine. Ecology, significance, protection*. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Kyiv, 1–188. [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I. 1999. The common hamster — *Cricetus cricetus*. In: Zagorodniuk I. (ed.). *Mammals of Ukraine, Protected by the Bern Convention*. Kyiv, 144–148. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 2). [In Ukrainian]